

УДК 930.2(477:100)«195/198»:373.5+378(092)(477)

Кір'янова О. Л.,
кандидат історичних наук, старший викладач
кафедри видавничої справи та редагування,
Видавничо-поліграфічний інститут НТУУ «КПІ»
(Україна, Київ), 380939074047@ukr.net

**ВНЕСОК ОСВІТЯН В УКРАЇНІЗАЦІЮ
СЕРЕДНЬОЇ ТА ВИЩОЇ ШКОЛИ УРСР:
АНАЛІТИЧНІ УЗАГАЛЬНЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ
ЗАРУБІЖНОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ (50–ТІ – 80–ТІ РР. ХХ СТ.)**

Стаття присвячена аналітичним оцінкам та узагальненням української зарубіжної історіографії 50–х – 80–х рр. ХХ ст., щодо місця і ролі освітян в українізаційних процесах радянської України (1920–х – 1930–х рр. ХХ ст.). Мета дослідження полягає у розкритті ролі і місця освітян в українізації під кутом зору української зарубіжної історіографії. Комплексний історіографічний аналіз ґрунтується на принципах історизму та об'єктивності, системності, наступності. У дослідженні активно послуговувалася порівняльно-історичним методом, а також методами історіографічного аналізу та синтезу, історико-хронологічним, історико-ситуаційним. Засадом зроблено низку узагальнень: по-перше, принципово важливою (50–80–ті рр. ХХ ст.) була робота дослідників української діаспори, які у своїх працях розвінчували міфи та фальсифікації радянської історіографічної спадщини у цій сфері, показуючи, таким чином, зубність будь-яких партійних впливів на історичну науку; по-друге, незважаючи на відсутність архівної та іншої порівняльної інформації, українським зарубіжним дослідникам вдалося, об'єктивно висвітлити ключові події, які стосувалися українізаційних процесів, участі в них учителів і професорсько-викладацького складу вищої школи.

Ключові слова: українська зарубіжна історіографія 50–х – 80–х рр. ХХ ст., освітяни, українізація 1920–1930–х рр., середня та вища школа радянської України.

Проблема внеску освітян в українізацію середньої та вищої школи України (1920–ті – 30–ті рр. ХХ ст.) під кутом зору української зарубіжної історіографії 50–х – 80–х рр. ХХ ст. є актуальною проблемою сучасної історіографії. Адже для того, щоби показати контраверсійність окремих аспектів досліджуваної теми, політичну заангажованість українських дослідників часів УРСР, потрібна позиція іншої історичної школи, зокрема закордонної. Без співставлення точок зору, їх поглибленого наукового вивчення не можна окреслити реальну картину подій минулого, тому не може бути правдивою історія внеску освітянської інтелігенції в українізацію середньої та вищої школи періоду 20–х – 30–х рр. ХХ ст.

У зв'язку з цим, мета дослідження полягає у розкритті внеску освітян в українізацію (20–ті – 30–ті рр. ХХ ст.) під кутом зору української зарубіжної історіографії 50–80–х рр. ХХ ст. Досягнення мети реалізується через вирішення таких завдань: виявити пріоритети, теоретичні підвалини, імена, тенденції і напрямки зарубіжної історіографії стосовно ролі і місця освітян в українізації; дати оцінку внеску української зарубіжної історіографії у вивчення професійної та громадської діяльності учителів і викладачів вищої школи 1920–х – 1930–х рр. в умовах культурно-освітніх перетворень та посилення репресивних заходів правлячого компартійного режиму.

Об'єктом наукового дослідження є історична, історико-педагогічна література 1950–х – 1980–х рр., яка була опублікована за кордоном, в якій розглядається внесок освітян в українізаційні перетворення 20–х – 30–х рр. ХХ ст. Предметом дослідження є розвиток знань у українській зарубіжній історіографії щодо внеску освітян в українізаційні перетворення 1920–х – 1930–х рр.

Хронологічні рамки дослідження мають двовимірність: історичний – охоплює період 1920–х – 1930–х рр., пов'язаний з початком і завершенням українізації системи закладів середньої та вищої освіти, й участі в ній освітян;

історіографічний – стосується історичної та історико-педагогічної літератури у цій галузі, опублікованої впродовж 50–х – 80–х рр. ХХ ст. на території зарубіжних країн.

Географічні межі дослідження охоплюють Українську СРР, яка перебувала в складі СРСР, а також територію зарубіжних країн, в яких проводилися наукові розвідки з досліджуваної проблеми.

Комплексний історіографічний аналіз ґрунтується на принципах історизму та об'єктивності, системності, наступності. У дослідженні активно послуговувалася порівняльно-історичним методом, а також методами історіографічного аналізу та синтезу, системно-структурного і проблемного підходу, логічним, історико-хронологічним, історико-ситуаційним, біографічним, методами типологізації та періодизації.

У другій половині 50–х – 80–ті рр. ХХ ст., радянські історики продовжували гостро критикувати своїх колег за кордоном, не визнаючи за ними права на альтернативне висвітлення інтелігентської теми, ролі і місця вчителів і науково-педагогічної інтелігенції в освітньо-культурних зрушеннях 1920–1930–х рр. Зокрема, праці зарубіжних дослідників, у тому числі і діаспорних, радянські історики називали псевдонауковими, а їхніх авторів «буржуазними фальсифікаторами» та ідеологами антикомунізму [8].

Ситуацію, яка склалася у вітчизняній історіографії 30–80–х рр. ХХ ст., Я. Калакура характеризує як «двополюсну». Ним же вказувалося, що двополюсність розвитку української історичної науки в Україні та в діаспорі, ідеологічне протистояння між її представниками, їх своєрідна змагальність і перевірка на життєвість дали поштовх до аргументації поглядів, водночас засвідчивши глибоку кризу і безперспективність радянської історіографії [1, с. 76].

Таким чином, тоталітарні умови, в яких жили і працювали українські вчені, унеможлилювали наукове висвітлення теми про професійну діяльність освітянської інтелігенції в культурно-освітніх процесах 1920–1930–х рр. У зв'язку з цим цю місію протягом (50–80–ті рр. ХХ ст.) беруть на себе діаспорні історики, до них долучилися після Другої світової війни О. Оглоблин та Н. Полонська – Василенко, які сприяли розвитку традицій національної історіографії. Зокрема, О. Оглоблин у своїй статті «Завдання української історіографії на еміграції» (1963 р.) висловлює думку про створення програми щодо подальших дій, спрямованих на об'єктивне висвітлення історичних подій, які відбуваються в радянській Україні. Вчений наголошував, що основне завдання істориків за кордоном насамперед полягають в об'єктивній критиці фальшивих концепцій і схем радянської історіографії [6].

На переконання Я. Калакури саме О. Оглоблин посів чільне місце в консолідації розпорощених наукових сил, сприяв пошуку організаційних форм співпраці істориків, розкиданих по різних країнах, координації їх зусиль [1, с. 201].

У повоєнний період найбільш актуальними проблемами, до яких звертаються діаспорні дослідники, були національні, освітні, культурні питання, які вони простежують через призму національної політики радянської влади в УРСР та діяльної участі в ній різних груп інтелігенції (І. Крилов, І. Коляска, Ф. Пігідо, М. Прокоп, В. Чапленко). А також були опубліковані праці про національну та репресивну політику ВКП(б)

щодо української інтелігенції (Д. Соловей, І. Майстренко, І. Кошелівець). Важливо те, що у своїх працях дослідники діаспори зробили і низку історіографічних узагальнень та оцінок у цій сфері, зокрема, ними долалися як стереотипи та міфи радянських істориків, так і застосовувався критичний підхід до напрацювань своїх колег у діаспорній та зарубіжній науці.

Теоретичні та методологічні підходи до історичних джерел та літератури показані в працях про освітню політику більшовиків в радянській Україні (І. Крилов, І. Коляска). Зокрема, І. Крилов в опублікованій у 1956 р. праці «Система освіти в Україні (1917–1930). Досліди і матеріали» застосовує критичний підхід до аналізу збірників декретів, постанов, наказів по Народному Комісаріату Освіти, різноманітних опублікованих матеріалів зібраних по освіті за різні роки, праць Я. Ряппа, Г. Гринька та матеріалів радянської періодичної преси [4].

У 1950–1960–ті рр. з'являється низка праць дослідників Д. Солов'я, Г. Костюка, Р. Паклена тощо, у яких було приділено увагу огляду літератури та джерел, які вчені використовували в своїх розвідках. Усі вони в один голос стверджували, що, не маючи достатньої кількості першоджерел, у своїх працях багато в чому спиралися на творчу інтуїцію дослідника. Відомий дослідник української діаспори Д. Соловей, який мешкав у Канаді, у книзі «Голгота України» (1953 р.) нарікає на те, що позбавлений можливості працювати з першоджерелами, а переважним чином використовує інформацію з джерел передавальних або ж від живих свідків та учасників подій, тому його робота писалася протягом тривалого часу, і робилася через роки окремі вставки до розділів [7].

Г. Костюк у передмові до книги «Сталінізм в Україні» (написана у 1950–х рр. вперше в Україні була опублікована українською мовою в 1995 р.), писав, що праці як американських, так і англійських вчених трактували події, що відбувалися в Україні, досить однобічно, оскільки не знали цієї проблематики [2]. Критичний підхід автор застосовує і щодо праць радянських дослідників, які він називає науковоподібними, тому що нагромодження багатого, часто першоджерельного матеріалу не давало можливості їм дотримуватися принципу об'єктивності. Тому коментування джерельного матеріалу було однобічне, поверхове і конвенціональне, а «розгляд національного питання йде в традиційному, догматично–партійному, офіційно усталеному аспекті без натяку навіть на науково–критичний підхід до матеріалу. Тому ця (мається на увазі праця А. Мнацаканяна «Ленін і вирішення національного питання в СРСР» – Єреван, 1970 р.) являє собою лише згромадження матеріалу в історичному плані та голу без критичну констатацію теорії і практики більшовизму в офіційно дозволеному аспекті її бачення» [2, с. 27–28].

Сам вчений для написання своєї книги використав майже всю урядову й компартійну радянську пресу українською і російською мовами, серед яких: «Вопросы истории», «Український історичний журнал» та ін., а також особистий великий життєвий досвід радянської людини та інтуїтивне розуміння тих процесів, які відбувалися в 1920–1930–х рр. [2, с. 6].

Окремі історіографічні узагальнення було здійснено у роботах опублікованих у діаспорі в 1970–1980–х рр. Зокрема, відомі дослідники української діаспори І. Кошелівець, І. Майстренко дійшли ряду історіографічних узагальнень, які стосувалися аналізу окремих аспектів

теми їхніх досліджень. На особливу увагу заслуговує праця І. Кошелівця про Миколу Скрипника (1972 р.) [3]. На нашу думку, І. Кошелівець виконав дуже важливу роботу – зібрав, проаналізував та систематизував майже всі доступні матеріали про Наркома освіти, що є досить вагомим історіографічним надбанням того часу.

Водночас, І. Кошелівець переконаний, що написане самим Скрипником, вимагає особливо критичного підходу, як і вся партійна література. «Оскільки партійна догма зобов'язувала їх говорити не так, як думалося, а як належало. Зійти з рейок партійної діалектики означало приректи себе на знищення» [3, с. 7–8]. Одним із завдань, яке він хотів зреалізувати, це застерегти дослідників від суб'єктивних ненаукових оцінок особи М. Скрипника та його професійної діяльності, що інколи були кардинально протилежними (від необгрунтованого возвеличення до нищівної критики).

Окремі історіографічні узагальнення стосовно теми історії національної політики зроблені в праці «Історія комуністичної партії» І. Майстренком [5]. Вченим до аналізу цієї теми була залучена спеціальна література зарубіжних авторів (Дж. Армстронга, В. Коляржа, Р. Пайпса, Г. Сентон–Ватсона), а також великий масив праць, виданих у Росії (Н. Рутича, Л. Троцького, Б. Суварина), які він характеризує як фрагментарні щодо українського питання в СРСР. Проаналізувавши чимало радянську спадщину в цій сфері, І. Майстренко серед багатьох інших відзначив лише праці М. Равича–Черкаського та М. Попова, написані на його думку, без вказівок партійного апарату і багаті на фактичні й об'єктивні дані, сьогогодні заборонені до публікації [5, с. 6].

Особливо цінною І. Майстренко вважає працю М. Попова, «у якій критично оцінена антиукраїнська політика КП(б)У в період українізації. Тим вона відіграла важливу роль у вихованні тодішніх кадрів КП(б)У щодо об'єктивного розуміння української революції і українського національного відродження» – підсумовує дослідник [5, с. 6–7]. З 1930–х рр. переконаний І. Майстренко, історична наука загалом, і в цьому питанні зокрема, перетворилася на служницю компартії, історики почали замовчувати невідомі для злободенної політики партії історичні факти, а часом і фальсифікувати їх. Таким чином, дослідник хотів довести згубність будь–яких впливів на історичну науку, особливо партійних, оскільки принцип партійності, що перетворився на синонім об'єктивності для радянських істориків, з часом став причиною не лише спотворення історичних подій, фактів, осіб, але й прямих фальсифікацій, які призвели до стагнації та кризи радянської історіографії.

Отже, нами встановлено: по–перше, принципово важливою (50–80–ті рр. ХХ ст.) була робота дослідників української діаспори, які у своїх працях розвінчували міфи та фальсифікації радянської історіографічної спадщини у цій сфері, показуючи, таким чином, згубність будь–яких партійних впливів на історичну науку; по–друге, незважаючи на відсутність архівної та іншої порівняльної інформації, українським зарубіжним дослідникам вдалося, досить часто на інтуїтивному науково–творчому рівні, об'єктивно з різних точок зору висвітлити ключові події, які стосувалися українізаційних процесів, участі в них учителів і професорсько–викладацького складу вищої школи, реконструювати причинно–наслідкові зв'язки подій, які відбувалися в соціо–культурному, освітньому

та науковому середовищі вчительської і науково-педагогічної інтелігенції у 1930–ті рр.

Водночас, на нашу думку, недостатню увагу з боку українських зарубіжних дослідників отримали такі теми: роль та участь вчителів у різних прорадянських агітаціях та кампаніях, які сприяли радянзації та пролетаризації освіти, культури, що врешті-решт і звело нанівещь усі надбання українізації в шкільництві. Ці та низка інших питань є досить актуальними і потребують суттєвого розширення та доповнень з позицій сьогодення.

Список використаних джерел

1. Калакура Я. С. Историчні засади українознавства / Я. С. Калакура. – К., 2007. – 381 с.
2. Костюк Г. Сталінізм в Україні: (Гене́за і наслідки): Досл. і спостереження сучасника / Г. Костюк. – К.: Смолоскип, 1995. – 508 с.
3. Кошелівець І. Микола Скрипник / І. Кошелівець. – Мюнхен: Сучасність, 1972. – 372 с.
4. Крилов І. Система освіти в Україні (1917–1930). (Досліді і матеріали). (Серія І. Ч.28) / І. Крилов. – Мюнхен, 1956. – 96 с.
5. Майстренко І. Історія комуністичної партії України / І. Майстренко. – Мюнхен, 1979. – 259 с.
6. Оглоблин О. П. Завдання української історіографії на еміграції / О. П. Оглоблин // О. Оглоблин. Студії з історії України. Статті і джерельні матеріали. – Нью-Йорк, Київ, Торонто, 1995. – С.228–289.
7. Соловей Д. Голгота України / Д. Соловей. – Вінніпег: «Український голос», 1953. – Ч.1. – 229 с.
8. Эльдарова И. К. Критика современной буржуазной историографии по проблемам культурной революции в СССР / И. К. Эльдарова // Культурная революция в СССР и духовное развитие советского общества. – Свердловск, 1974. – С.198–397.

References

1. Kalakura Ja. S. Istorychni zasady ukrai'noznavstva / Ja. S. Kalakura. – K., 2007. – 381 s.
2. Kostjuk G. Stalinizm v Ukrai'ni: (Geneza i naslidky): Dosl. i sposterezhenja suchasnyka / G. Kostjuk. – K.: Smoloskyp, 1995. – 508 s.
3. Koshelivec' I. Mykola Skrypnyk / I. Koshelivec'. – Mjunhen: Suchasnist', 1972. – 372 s.
4. Krylov I. Sistema osvity v Ukrai'ni (1917–1930). (Doslidy i materialy). (Serija I. Ch.28) / I. Krylov. – Mjunhen, 1956. – 96 s.
5. Majstrenko I. Istorija komunistychnoi' partii' Ukrai'ny / I. Majstrenko. – Mjunhen, 1979. – 259 s.
6. Ogloblyn O. P. Zavdannja ukrai'ns'koi' istoriografii' na emigracii' / O. P. Ogloblyn // O. Ogloblyn. Studii' z istorii' Ukrai'ny. Statii i dzherel'ni materialy. – N'ju-Jork, Kyi'v, Toronto, 1995. – S.228–289.
7. Solovej D. Golgota Ukrai'ny / D. Solovej. – Vinnipeg: «Ukrai'ns'kyj golos», 1953. – Ch.1. – 229 s.
8. Jel'darova I. K. Kritika sovremennoj burzhuznoj istoriografii po problemam kul'turnoj revoljucii v SSSR / I. K. Jel'darova // Kul'turnaja revoljucija v SSSR i duhovnoe razvitie sovet'skogo obshhestva. – Sverdlovsk, 1974. – S.198–397.

Kiryanova O. L., Candidate of Historical, a senior lecturer of the Department of publishing business and editing of Publisher-polydiene to the institute of NTUU «KPI» (Ukraine, Kyiv), 380939074047@ukr.net

Scholars' contribution to Ukrainization of secondary and high school in soviet Ukraine: analytical generalizations of Ukrainian foreign historiography (50s–80s of the XX century)

The article is dedicated to analytical generalizations of Ukrainian foreign historiography (50s–80s of the XX century) about scholars' role in processes of Ukrainization in Soviet Ukraine (1920s–1930s). The aim of the research is to describe scholars' contribution to Ukrainization from the point of view of Ukrainian foreign historiography. Tasks of the research are the following: to perform unprejudiced analysis of historiographic evaluations of Ukrainian foreign historiography (50s–80s of the XX century) of scholars' contribution to Ukrainization; to estimate the endowment of Ukrainian foreign historiography to the investigation of professional and public activity of teachers and professors of high school in 1920s–1930s under conditions of cultural-educational reformations and reinforcement of repressive measures of communist regime.

Complex historiographic analysis is based on the principles of historicism objectivity and consistency. The methods used in the investigation are the following:

comparative-historic, historiographic analysis and synthesis, system-structural and problem approach, logical, historic-chronological, historic-situational, biographic, typological and periodic methods.

Several generalizations are made in the research: firstly, investigators of Ukrainian diaspora played an important role in Ukrainian historiography (50s–80s of the XX century) because they had debunked myths and falsifications of Soviet historiography and had proved that any kind of party influence is harmful for the science; secondly, in spite of the absence of archive and any other comparative information, Ukrainian foreign investigators managed to show objectively the main events in Ukrainization process, to describe role of teachers and professors of high school in these processes and to reconstruct the sequence of the events which took place in sociocultural, educational and scientific environments in 1930s.

Keywords: Ukrainian foreign historiography of 50s–80s of the XX century; scholars; Ukrainization in 1920s–1930s, secondary and high school of Soviet Ukraine.

Кирьянова Е. Л., кандидат исторических наук, старший преподаватель кафедры издательского дела и редактирования, Издательско-полиграфический институт НТУУ «КПИ» (Украина, Киев), 380939074047@ukr.net

Вклад педагогов в украинизацию средней и высшей школы УССР: аналитические обобщения украинской зарубежной историографии (50-е – 80-е гг. XX в.)

Статья посвящена аналитическим оценкам и обобщениям украинской зарубежной историографии 50-х – 80-х гг. XX в., о месте и роли педагогов в украинизационных процессах советской Украины (1920-х – 1930-х гг. XX в.). Цель исследования заключается в раскрытии роли и места педагогов в украинизации с точки зрения украинского зарубежной историографии. Комплексный историографический анализ основывается на принципах историзма и объективности, системности, преемственности. В исследовании активно использовалась сравнительно-историческим методом, а также методами историографического анализа и синтеза, историко-хронологическом, историко-ситуационным. В общем сделан ряд обобщений: во-первых, принципиально важной (50–80-е гг. XX в.) была работа исследователей украинской диаспоры, которые в своих работах разоблачали мифы и фальсификации советской историографического наследия в этой сфере, показывая, таким образом, пагубность любых партийных влияний на историческую науку; во-вторых, несмотря на отсутствие архивной и иной сравнительной информации, украинским зарубежным исследователям удалось, объективно осветить ключевые события, касающиеся украинизационных процессов, участия в них учителей и профессорско-преподавательского состава высшей школы.

Ключевые слова: украинская зарубежная историография 50-х – 80-х гг. XX в., педагоги, украинизация 1920–1930-х гг., средняя и высшая школа советской Украины.

УДК 94(47)«1953/1964»:378

Лук'яненко О. В., кандидат історичних наук, старший викладач кафедри культурології, Полтавський національний педагогічний університет ім. В. Г. Короленка (Україна, Полтава), lukyanenko.ov@gmail.com

ВІДОБРАЖЕННЯ ПОВСЯКДЕННЯ КОЛЕКТИВІВ ПЕДИНСТИТУТІВ УРСР ДОБИ «ВІДЛИГИ» У ПЕРІОДИЦІ ЕПОХИ (Ч.1)

Елюструються зміни у характері опису окремих елементів повсякдення студентів та викладачів педагогічних вищих навчальних закладів України періоду десталінізації (1953–1964 рр.) на сторінках газети «Радянська освіта». Застосування методу контент-аналізу дозволило показати тлумачення викладачами вищів ролі самообслуговування у вишах; виявити ставлення до умов проживання, здоров'я та до цінової політики; порівняти тлумачення девіантної поведінки; з'ясувати підходи до формування естетичних смаків та моди.

Ключові слова: повсякдення, вища педагогічна школа, десталінізації, мода, самообслуговування, девіації, здоров'я.

Світ повсякденності населення пост-сталінського Союзу РСР став популярним предметом наукових розвідок останнього десятиліття. Науковці звертаються як до загальних рис побуту громадян країни, так і до специфіки щоденного життя окремих соціальних груп. Коло моїх інтересів охоплює світ буденності освітан УРСР. У цій розвідці пропоную поглянути на те, який образ побуту студентів та викладачів педагогічних вищів країни